

K.M. Hofmeester, *'Als ik niet voor mijzelf ben ...De verhouding tussen joodse arbeiders en de arbeidersbeweging in Amsterdam, Londen en Parijs vergeleken, 1870-1914* (dissertatie Universiteit van Amsterdam, 1999; [Amsterdam: s.n.], 1999, 463 blz.).

Het multiculturele drama is geen uitvinding van onze tijd maar kent als zoveel moderne kwesties een geschiedenis die teruggaat tot het Fin de siècle. Zo ontstond in Engeland in 1891 de 'Association for preventing the immigration of destitute aliens' die ijverde voor een anti-immigratiewet. Uit die kring verschenen publicaties als *The destitute alien in Great Britain* en *The alien invasion*. Ze vestigden het beeld van een eiland overstroomd door vreemdelingen, dat zijn schaduw vooruit werpt naar de hedendaagse preoccupatie met de horden die van achter het ijzeren gordijn fort Europa bestormen. Een angst gevoed door de opgeklopte ressentimenten van een eeuw geleden, toen een Engels vakbondsleider onomwonden opmerkte dat hij vooral de joodse immigranten in Londen liever zag gaan dan komen, omdat ze niet wisten 'what cleanliness is, much less manliness and morality'. Gevoed door een *anti-alien* campagne van conservatieve politici en traditionele vakbondsmannen die hun hecht georganiseerde *trades* bedreigd zagen door ongeorganiseerde nieuwkomers, veroorzaakte de komst van de Oost-Europese 'gettojood' zelfs onder geassimileerde joden een gevoel van onbehagen. Maar met Joseph Finns *A voice of the aliens* (1895) ontstond ook het tegenbeeld van de joodse kleine man die als het ware het volkse verzet belichaamde tegen 'de politiek' en de bureaucratische bonden met hun enorme organisaties en fondsen. Vreemdelingenhaat leidde zo tot de 'ontdekking' van het joodse proletariaat (als alternatief voor het cliché van de rijke joodse kapitalist) en een radicalisering van de Britse vakbeweging met het joodse East End in een voortrekkersrol.

Met dergelijke observaties over de vaak moeizaam bevochten integratie van joodse werklieden in de decennia rond 1900 biedt Karin Hofmeesters grondige dissertatie *Als ik niet voor mijzelf ben* een onverwacht perspectief op de geschiedenis van de Europese arbeidersbeweging. Door een systematische vergelijking van de ontwikkeling in drie Europese hoofdsteden probeert de auteur een antwoord te vinden op de vraag waarom de joodse integratie in de algemene vakbeweging in Nederland zoveel geruislozer verliep dan in Engeland en Frankrijk, zó geruisloos dat ze in de internationale literatuur nauwelijks is opgemerkt. Het antwoord ligt uiteraard voor de hand. In Amsterdam behoorden de joodse werklieden tot de gevestigden en in Londen en Parijs tot de nieuwkomers en buitenstaanders. In Parijs kwam de migrantenstroom zelfs pas tegen het einde van de negentiende eeuw op gang, met als curieus gevolg dat het virulente antisemitisme van de anti-Dreyfusards in de jaren 1890 resulteerde in een angst voor migranten, zoals in Engeland, maar in een angst voor de geassimileerde jood die hier onverminderd als de dikke baron de Rothschild werd voorgesteld. Het Franse antisemitisme kende dan ook een lange linkse geschiedenis die echter juist door de Dreyfus-affaire werd afgebroken. Nadien was de jodenhaat onder republikeinen niet meer *bon ton*, en net als in Engeland riep het beeld van de vreemdeling een heroïsch tegenbeeld op.

Hofmeesters' proefschrift is — ik ben geneigd te zeggen helaas — niet alleen gewijd aan deze hoogst actuele vreemdelingenkwestie. De *language of class* speelt in haar benadering een minder belangrijke rol dan het traditionele organisatieperspectief. De verschillen tussen de joodse integratie in Amsterdam, Londen en Parijs worden dan ook 'in laatste instantie' vooral uit economische factoren verklaard. In Londen werkten de migranten voornamelijk in de kledingindustrie, in Parijs in de pettenmakerij en meubelbranche en in Amsterdam, zoals bekend, in de diamantnijverheid. Er bestond dus overal een soort niche voor joodse werklieden, maar op de arbeidsmarkt bezaten ze geen absolute monopoliepositie. Het succes van de joodse integratie laat zich zo verklaren uit allerlei gecompliceerde onderhandelingsrelaties tussen joodse en

niet-joodse arbeiders in de verschillende branches. Het leeuwendeel van dit boek bestaat dan ook uit een uitputtende, chronologische beschrijving van vakbondsactiviteiten en stakingsacties, afzonderlijk behandeld voor elk der genoemde steden. Het levert een minitieuw overzicht van de economisch-sociale conjunctuur van de joodse arbeidersbeweging en de bedrijfstakken waarbinnen ze opereerden, met als conclusie: het tempo van de integratie verschilde en het institutionele raamwerk riep soms zeer verschillende reacties op, maar de uitkomst was overal gelijk. Aanvankelijk organiseerden joodse arbeiders zich in aparte, overwegend jiddische organisaties (ofschoon in Parijs geen vakbonden maar politieke clubs) die na verloop van tijd door toedoen van intellectuele 'tolken' of bemiddelaars 'broederlijk' integreerden binnen de algemene arbeidersbeweging.

Kijken we op stadsniveau dan dringt zich één opmerkelijk verschil op in het door Hofmeester geschetste beeld. In Londen en Parijs stonden de joodse migranten bekend als radikalinski's met vaak rechtstreeks uit Oost Europa geïmporteerde anarchistische sympathieën, maar in Amsterdam golden ze als behoudend, gezagsgetrouw en Oranjegezind. Werkten de migranten elders vaak onder slechte condities, zoals het *sweating system*, hier werkten de joodse diamantslijpers juist onder betere condities dan hun niet-joodse branchegeenoten, zodat de socialistische roep om gelijke behandeling juist in hun nadeel werkte. Bij gebrek aan een revolutionaire traditie speelden de joodse arbeiders dan ook in de anarchistische SDB nauwelijks een rol, en later opereerden de diamantwerkers overwegend op de reformistische flank van de sociaaldemocratie. Tegelijkertijd verliep echter in Amsterdam de integratie van joodse werklieden binnen de algemene arbeidersbeweging weer wél zeer voorspoedig. Dit kwam volgens Hofmeester vooral vanwege de federalistische structuur van de ANDB, waarin de specifieke belangen van de diverse geledingen op de arbeidersmarkt veel beter tot hun recht kwamen dan bijvoorbeeld binnen de logge, centralistische structuur van de Engelse AST. Een wijze les lijkt me voor al die bestuurlijke vernieuwers die vandaag de dag als oude Engelse vakbondsbazen menen de verschillen in hun organisaties met gelijkgeschakelde 'afdelingen' te moeten gladstrijken.

Zo is met dit proefschrift, dat helaas weinig toegankelijk is voor een internationaal publiek, met name de afwijkende positie van de Amsterdamse joodse arbeidersbeweging zorgvuldig in kaart gebracht. Het valt echter te voorzien dat in de toekomst niet de economische factoren maar juist de culturele aspecten de meeste aandacht zullen krijgen. In de conclusie vinden we hiervoor ook een interessante handreiking, wanneer wordt gesuggereerd dat de joodse integratie binnen de arbeidersbeweging werd beïnvloed door het nationaliteitenbeginsel, dat zoals bekend in de hier behandelde steden de kinderen van immigranten automatisch tot staatsburger maakte. Dit roept de vraag op naar de situatie in steden als Wenen of Berlijn waar dit assimilatiemechanisme niet bestond en stromingen als het marxisme, 'Bundisme', en zionisme voor velen het enige alternatief voor de Duitse cultuurnatie vormden. Met het materiaal dat hier wordt aangevoerd, ligt daar een interessant uitgangspunt voor nader onderzoek dat ons misschien ook leert waarom de joodse integratie soms mislukte.

Rob van der Laarse

U. Bosma, *Karel Zaalberg. Journalist en strijder voor de Indo* (Dissertatie Leiden 1997, Verhandelingen van het Koninklijk instituut voor taal-, land- en volkenkunde CLXXV; Leiden: KITLV press, 1997, viii + 482 blz., f39,-, ISBN 90 6718 116 7).

Het is merkwaardig gesteld met de koloniale geschiedschrijving in Nederland. Hoewel er jaar-